ВІДГУК
офіційного опонента доктора психологічних наук, професора, професора кафедри психології Навчально-наукового медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили Астремської Ірини Володимирівни на дисертаційне дослідження Прохоренка Дениса Олексійовича «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасні соціальні та безпекові виклики, насамперед повномасштабна війна в Україні, істотно посилили ризики переживання дітьми травмівних подій та їхніх довготривалих психологічних наслідків. Особливої уваги у цьому контексті потребують діти з особливими освітніми потребами, для яких вплив психотравмівних чинників може ускладнюватися вже наявними особливостями психофізичного розвитку, труднощами емоційної саморегуляції, комунікації, соціальної взаємодії та адаптації. Водночас психотравматичний досвід у таких дітей може мати складніший і менш очевидний характер проявів, що створює додаткові труднощі для своєчасного виявлення, психологічної оцінки та надання відповідної допомоги.

Проблема психотравматичного досвіду дітей з особливими освітніми потребами набуває особливої значущості з огляду на те, що наслідки травмівних подій можуть охоплювати різні сфери життєдіяльності дитини та безпосередньо позначатися на її здатності до навчання, взаємодії з іншими, емоційного реагування і повсякденного функціонування. За таких умов подолання наслідків психотравми не може обмежуватися лише корекцією окремих емоційних симптомів, а потребує системного психолого-педагогічного підходу, спрямованого на відновлення емоційної рівноваги, саморегуляції, соціальної взаємодії та адаптаційних можливостей дитини.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває теоретичне осмислення психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами, визначення його психологічних проявів та чинників, що впливають на характер і динаміку переживання травмівних подій.

Науковий пошук дав змогу автору обґрунтувати проблему психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами як складного багатовимірного психологічного порушення, що може виникати внаслідок впливу травмівних подій та зумовлювати комплексні зміни у психоемоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах життєдіяльності дитини. На основі узагальнення концепцій психотравми з позицій медико-психологічного, соціально-екологічного, психолого-педагогічного та травмоцентричного підходів, з'ясовано зміст і сутність поняття «психотравма», яке розглянуто як цілісний процес розвитку травматичних змін психіки, де психологічна травма є первинною реакцією психіки на подію, яка перевищує можливості людини впоратися з нею, а психічна – її патологічним розвитком, що

проявляється в розладах когніцій, емоцій, мислення, поведінки. Обґрунтовано, що найяскравіше психотравма проявляється у ключових сферах – когнітивній, емоційній, комунікативній, поведінковій та соціальній, – кожна з яких зазнає специфічних змін під впливом травматичного досвіду. З'ясовано, що у молодшому шкільному віці домінують симптоми психотравматичного досвіду такі як страхи, тривожність і соматичні скарги, тоді як у підлітковому – депресивність, апатія, агресивна поведінка, ризиковані форми самовираження та ін.

Теоретична цінність роботи полягає у обґрунтуванні та розробленні типів психотравматичних проявів у дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням ступеня їх вираженості в емоційній, когнітивній, соціальній та поведінковій сферах. Автором виокремлено чотири типи психотравматичних проявів: адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий, що дає змогу диференційовано характеризувати особливості психологічного функціонування дітей залежно від характеру та вираженості наслідків психотравматичного досвіду.

Безперечною перевагою дисертаційної роботи є її практична спрямованість. Автором не лише здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз проблеми, а й розроблено діагностичний інструментарій та програму подолання психотравми у дітей з ООП, які базуються на поєднанні когнітивно-поведінкових, творчих, тілесно-орієнтованих та інтегративних методах, адаптованих до індивідуальних потреб кожної дитини.

Однією з вагомих переваг роботи Прохоренка Д.О. є визначення та обґрунтування комплексу організаційно-методичних умов, що забезпечують ефективність подолання наслідків психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами, який ґрунтується на принципах комплексності, системності та диференційованості психокорекційної роботи й передбачає врахування індивідуально-типологічних особливостей дитини, поетапне ускладнення корекційно-розвивальних завдань, створення психологічно безпечного та підтримувального середовища, застосування інтерактивних та ігрових методів, активне залучення сім'ї та значущих дорослих як важливого ресурсу психологічного відновлення, а також систематичний моніторинг динаміки результатів і своєчасне коригування психокорекційного впливу відповідно до актуальних потреб дитини.

Таким чином, дисертаційне дослідження Д. О. Прохоренка є своєчасним, науково обґрунтованим, соціально значущим і практично затребуваним. Обрана тема відповідає актуальним тенденціям розвитку сучасної психологічної науки, зокрема в галузі спеціальної психології, та відображає нагальну потребу в науковому обґрунтуванні ефективних підходів до подолання наслідків психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами. Отримані результати мають теоретичне значення і практичну значущість для подальшого вдосконалення системи психологічного супроводу, психокорекції та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, які зазнали травмівного впливу війни.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертаційного дослідження є достатньо високим і забезпечується комплексним поєднанням теоретико-методологічних та емпіричних засад. Автором здійснено ґрунтовний

аналіз сучасних українських і зарубіжних наукових джерел, що дало змогу *узагальнити наукові підходи до вивчення психотравматичного досвіду у дітей з* особливими освітніми потребами та обґрунтувати теоретико-методичні засади організації ефективної психологічної допомоги цій категорії дітей. Визначено, що подолання наслідків психотравматичного впливу потребує комплексного підходу, який передбачає інтеграцію когнітивно-поведінкових, творчих, тілесно-орієнтованих та інших методів психологічної корекції з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей, актуальних потреб і можливостей кожної дитини.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів забезпечуються взаємодоповнювальним застосуванням комплексу теоретичних, емпіричних і математико-статистичних методів дослідження, адекватних його меті, предмету та поставленим завданням. Важливим підтвердженням достовірності результатів є використання адаптованого психодіагностичного інструментарію, авторських методик, а також методів кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Репрезентативність вибірки забезпечено залученням до експериментального дослідження дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням критеріїв оцінювання психотравматичних проявів, релевантних для різних категорій дітей, зокрема емоційних проявів, когнітивних змін, поведінкових особливостей і характеристик соціальної взаємодії. Такий підхід дав змогу дослідити особливості прояву та подолання наслідків психотравматичного досвіду без жорсткої прив'язки до конкретної нозологічної категорії. Достовірність результатів експериментального дослідження підтверджується застосуванням методів математико-статистичної обробки даних на констатувальному та формувальному етапах, зокрема методів описової (дескриптивної) статистики, критерію χ^2 Пірсона, t-критерію Стьюдента та точного критерію Фішера-Фрімана-Гальтона. Використання зазначених методів дало змогу здійснити кількісну оцінку отриманих даних, визначити статистичну значущість виявлених відмінностей і простежити динаміку досліджуваних показників у процесі психокорекційної роботи.

Отримані результати, сформульовані висновки та розроблені практичні рекомендації характеризуються логічністю, послідовністю й належним рівнем наукової аргументації, узгоджуються з метою та завданнями дисертаційного дослідження і підтверджують обґрунтованість основних наукових положень.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні програми подолання психотравми у дітей з особливими потребами засобами когнітивно-поведінкових, творчих, тілесно-орієнтованих та інших методів психологічної корекції.

Вперше розроблено організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, до яких віднесено: комплексність та системність психокорекційної роботи, урахування індивідуально-типологічних особливостей дітей, поступове ускладнення корекційно-розвивальних завдань, створення психологічно безпечного та підтримувального середовища, використання інтерактивних та ігрових методів, залучення сім'ї та значущих дорослих як важливих ресурсів відновлення, а також здійснення постійного моніторингу результатів і своєчасної адаптації психокорекційного впливу до актуальних потреб дитини.

Теоретичну цінність дослідження становить розроблення типів психотравматичних проявів у молодших школярів та підлітків з особливими освітніми потребами: адаптивно-компенсований тип (низький рівень вираженості психотравматичних проявів); адаптивно-реактивний тип (середній рівень вираженості психотравматичних проявів); афективно-тривожний тип (вище середнього рівня вираженості психотравматичних проявів); афективно-стресовий тип (високий рівень вираженості психотравматичних проявів);

У практичному плані вагомим є розроблена програма подолання психотравми у дітей з ООП, яка вміщує п'ять блоків: організаційно-мотиваційний, корекційно-регуляційний, когнітивно-поведінковий, соціально-інтеграційний та заключно-рефлексивний та авторська діагностична методика «Я і світ», яка дає змогу оцінити індивідуальне ставлення дитини до себе, до інших людей, до навколишнього світу загалом.

Практичну значущість роботи визначає й розроблений діагностичний інструментарій виявлення психотравматичних проявів у дітей з ООП, який містить поєднання клінічних спостережень, психодіагностичних методик, анкетування батьків/педагогів і бесіди з дитиною (адаптовані до рівня розвитку дитини).

Особливу практичну цінність становить розроблена низка авторських адаптацій та модифікацій методів та технік, зокрема, арт-терапевтичних та казкотерапевтичних вправ, тілесно-орієнтованих й релаксаційних практик, когнітивно-поведінковіх технік, соціально-комунікативних тренінгів та рефлексивних бесід, що дало змогу автору комплексно впливати на емоційну, когнітивну, поведінкову і соціальну сфери, в яких найбільше виявляються наслідки психотравматичного досвіду.

Теоретико-практична значущість визначених маркерів психотравми у дітей з ООП у емоційній, когнітивній, поведінковій та соціальній сферах полягає в систематизації проявів психотравматичного досвіду незалежно від нозологічної належності дитини, що створює підґрунтя для об'єктивнішого оцінювання її психоемоційного стану, запобігання стигматизації та визначення індивідуалізованих напрямів психолого-педагогічної підтримки й корекційно-розвивальної роботи.

Практична значущість одержаних результатів визначається можливістю їх застосування для організації та здійснення системної психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, які зазнали психотравматичного впливу. Автором розроблено й апробовано комплекс організаційно-методичних умов та програму подолання психотравми, орієнтованих на стабілізацію психоемоційного стану дітей, відновлення відчуття безпеки та зміцнення їхніх адаптаційних можливостей. Вагомим результатом дослідження є створення діагностичного інструментарію для виявлення ознак психотравматичного досвіду та авторської методики, що дають змогу визначати характер і специфіку психоемоційних порушень, а також обґрунтовувати індивідуальні стратегії подальшої психологічної підтримки.

Практичну спрямованість роботи посилює запропонований комплекс психокорекційних засобів, що охоплює арттерапевтичні, казкотерапевтичні, тілесно-орієнтовані та когнітивно-поведінкові методи й техніки. Використання яких сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності практичних

психологів, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічних працівників у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Теоретичні та методичні напрацювання дослідження можуть бути інтегровані в освітній процес закладів вищої освіти під час підготовки здобувачів за спеціальностями психологічного та спеціально-педагогічного спрямування, а також використані в програмах підвищення кваліфікації й професійного розвитку фахівців, залучених до психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Зміст дисертації та відповідність встановленим вимогам. Дисертаційне дослідження вирізняється послідовністю викладу матеріалу, чіткою структурною організацією та узгодженістю змісту з метою і визначеними завданнями. У роботі системно висвітлено теоретичні підходи до вивчення проблеми психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, обґрунтовано методологічні засади й методи емпіричного дослідження, представлено результати експериментальної роботи та здійснено їх узагальнення й інтерпретацію. Структурні компоненти дисертації логічно доповнюють один одного, забезпечуючи цілісність дослідження та комплексне розкриття його проблематики.

В дисертації теоретично обґрунотовано проблему психотравми у дітей з особливими освітніми потребами з позицій медико-психологічного, соціально-екологічного, психолого-педагогічного та травмоцентричного підходів, проаналізовано особливості прояву психотравматичного досвіду в дітей та визначено специфіку його впливу на когнітивну, емоційну, поведінкову й соціальну сфери розвитку дітей з особливими освітніми потребами. У роботі ґрунтовно розглянуто актуальні методи до психологічної допомоги дітям, які зазнали психотравматичного впливу, з акцентом на можливості добору й модифікації відповідних методів з урахуванням індивідуальних особливостей та потреб дитини. Узагальнення наукових джерел і критичне осмислення теоретичних положень сформували концептуальну основу для проведення емпіричного дослідження та обґрунтування змісту й напрямів подальшої психокорекційної роботи.

У ході констатувального етапу дослідження здійснено комплексне вивчення особливостей психотравматичних проявів у дітей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано процедуру проведення дослідження, дібрано психодіагностичний інструментарій та розроблено критерії оцінювання психотравматичних виявів у дітей. Емпіричний аналіз дав змогу встановити специфіку реагування молодшими школярами та молодшими підлітками на психотравматичний досвід, зокрема в емоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах. За результатами констатувального дослідження виокремлено та систематизовано типи вираженості психотравматичних проявів: адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий. Отримані дані поглибили розуміння особливостей переживання психотравматичного досвіду дітьми з ООП і стали підґрунтям для визначення диференційованих підходів до надання їм психологічної допомоги з урахуванням індивідуальних потреб та специфіки виявлених проявів.

У процесі формувального експерименту розроблено, упроваджено та перевірено результативність програми подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами. Визначено змістові й методичні засади

психокорекційного впливу, обґрунтовано його основні напрями та структуровано програму, що передбачає організаційно-мотиваційний, корекційно-регуляційний, когнітивно-поведінковий, соціально-інтеграційний і заключно-рефлексивний блоки. У межах реалізації програми застосовано комплекс психологічних методів і технік, спрямованих на розвиток навичок емоційної саморегуляції, подолання тривожності та страхів, формування конструктивних поведінкових стратегій і вдосконалення міжособистісної взаємодії. Аналіз результатів експериментальної роботи засвідчив позитивні зміни в учасників експериментальної групи, зокрема послаблення психотравматичних проявів і посилення адаптаційних ресурсів. Використання методів математико-статистичного аналізу забезпечило перевірку достовірності отриманих результатів і дало змогу встановити відмінності між показниками експериментальної та контрольної груп, що підтверджує результативність запропонованої програми.

У цілому дисертаційна робота вирізняється логічною побудовою, послідовністю викладу матеріалу та змістовною взаємопов'язаністю теоретичних напрацювань і результатів емпіричного дослідження. Отримані наукові результати мають виражену практичну спрямованість, а структура дисертації сприяє всебічному висвітленню досліджуваної проблеми.

Сформульовані висновки належним чином узагальнюють результати проведеної роботи та засвідчують досягнення визначеної мети й виконання поставлених завдань.

За змістом, науковою спрямованістю та характером отриманих результатів дисертація відповідає спеціальності 053 «Психологія» і становить теоретичну та практичну цінність для подальшого розвитку науково обґрунтованих підходів до психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які пережили психотравматичний досвід.

Повнота висвітлення результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях є належною та відповідає встановленим вимогам.

Основні положення, наукові висновки й результати дослідження Прохоренка Дениса Олексійовича представлені у 16 наукових публікаціях, присвячених теоретичним і практичним аспектам подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами.

У наукових працях послідовно розкрито концептуальні засади вивчення психотравматичних проявів у дітей зазначеної категорії, особливості їх виявлення, діагностування та типологізації, а також обґрунтовано організаційно-методичні умови надання психологічної допомоги. Відображено результати розроблення програми подолання психотравми, добору психокорекційних методів і технік та експериментальної перевірки їх результативності.

Важливим аспектом оприлюднення наукових напрацювань є представлення відповідних положень у сучасному термінологічному словнику «Спеціальна педагогіка і психологія», що сприяє систематизації та поширенню фахових знань у відповідній галузі.

Результати емпіричного дослідження й формувального експерименту, висвітлені в публікаціях, розкривають особливості змін психоемоційного стану дітей та обґрунтовують практичну значущість запропонованих підходів до психологічної допомоги.

Апробація основних результатів на науково-практичних конференціях

міжнародного та всеукраїнського рівнів забезпечила можливість їх фахового обговорення та представлення науковій спільноті.

Зауваження та дискусійні питання. Відзначаючи високу наукову значущіть і практичну спрямованість дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне звернути увагу на окремі аспекти, що можуть стати предметом наукової дискусії та подальшого обговорення.

1. У теоретичній частині дисертації широко представлено результати зарубіжних досліджень психотравми у дітей. Водночас хотілося б щоб автор приділяв більше уваги напрацюванням вітчизняних науковців з цієї проблематики, що дало б змогу повніше розкрити український досвід дослідження психотравми у дітей, зокрема в умовах війни, та його значення для розроблення ефективних підходів до психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами.

2. В дисертаційному дослідженні значну увагу приділено когнітивним, емоційним, поведінковим і соціальним чинникам психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, вважаємо, що доцільним було б також ширше розглянути комунікативні чинники, які відіграють важливу роль у вираженні психотравматичних переживань, налагодженні взаємодії з оточенням та подоланні наслідків травматичного досвіду. Це дало б змогу повніше розкрити особливості переживання психотравми дітьми та розширити практичні можливості психологічної допомоги.

3. У дисертації ґрунтовно представлено методики діагностики проявів психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, однак доцільно було б розробити практичні рекомендації щодо їх добору та використання з урахуванням віку дітей і характеру їхніх освітніх потреб. Це сприяло б своєчасному виявленню основних проявів психотравми та вибору відповідних напрямів психологічної допомоги.

Висловлені зауваження й рекомендації мають переважно уточнювальний і рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки дисертації та не ставлять під сумнів значущість отриманих наукових результатів.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі StrikePlagiarism не виявлено порушень академічної доброчесності.

Дисертація Прохоренка Дениса Олексійовича «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» є самостійним завершеним дослідженням, присвяченим актуальній проблемі психології. Робота містить теоретично обґрунтовані положення, результати емпіричного дослідження, авторські діагностичні й корекційно-розвивальні напрацювання, та дані експериментальної перевірки запропонованої технології.

Отримані результати мають теоретичне та практичне значення й можуть бути використані у психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.

Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково обґрунтовані науково-прикладні результати, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про особистий внесок здобувача та достатньо повно представлені у наукових працях.

Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами, внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.; № 1240 від 07.10.2026 р.), а її автор, Прохоренко Денис Олексійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний рецензент:
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри психології
Навчально-наукового медичного інституту
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили **Ірина АСТРЕМСЬКА**

«30» вересня 2026 р.

ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
В.О. Чорна
«30» 09 2026 р.